

УДК 81'373

С.О. ШЕСТАКОВА,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету*

АНТОНІМІЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛЕКСИЦІ

У статті досліджується явище антонімії в підмові економіки. Доведено, що найбільш поширеними групами антонімів в економічній термінолексичі є контрадикторні та конверсивні. За структурою визначено лексичні (різнокореневі) та словотвірні (однокореневі) антоніми. Найчисленнішою визнано групу словотвірних антонімів, утворених префіксальним способом, менш поширеною є група антонімів, утворених суфіксальним способом. Розглянуто структурні моделі термінів-словосполучень.

Ключові слова: антонім, класифікація антонімів, контрадикторні антоніми, конверсивні антоніми, терміни-словосполучення.

Словниковий склад мови являє собою чітко організовану систему, для якої характерна взаємозалежність і взаємодія її елементів. Одним із багатьох проявів системних відношень у лексиці є антонімія, основу якої становлять істотні особливості об'єктивної дійсності, що відображаються як протилежні поняття в логіці і антонімічні значення в мові.

Не викликає сумніву, що невід'ємною складовою лексичної системи сучасної української мови є термінологія, яка підпорядковується закономірностям функціонування знакових систем, але має при цьому свої особливості.

Як специфічній підсистемі мови термінології притаманні ті ж лексико-семантичні явища, що й літературній мові, зокрема явище антонімії. Це визнається більшістю дослідників, які стверджують, що термінолексичі як складовій мови науки «антонімія властива не менше, а швидше більше, ніж загальнолітературній. І для цього є свої причини, які містяться у природі наукових понять» [1, с. 79].

Саме протиставлення понять можна вважати організуючою основою терміносистеми [2, с. 121], яка визначає її логічні можливості. З огляду на це, дослідження відношень протилежності, які відображені в антонімії і є важливою ознакою системності термінології, зокрема й економічної, вважаємо актуальним.

Проблема вивчення антонімічних відношень у термінологічній лексиці розглядалася такими відомими українськими та зарубіжними дослідниками, як В.П. Даниленко, Н.В. Горохова, В.М. Лейчик, Л.О. Новиков, Т.І. Панько, Н.В. Подольська, В.М. Прохорова, Л.О. Симоненко, А.В. Суперанська, Д.М. Шмельов та іншими. Проте дослідження антонімії в економічній термінолексичі потребує більш глибокої наукової уваги.

Метою нашого дослідження є опис антонімічних відношень в економічній термінолексичі.

Загальновизнано, що антоніми (грец. *αντι* – «проти», *ονομα* – «ім'я») – це пари слів, протилежних за значенням. Антоніми в мові існують тому, що в самій дійсності та в людських оцінках існують предмети, явища, дії, ознаки з протилежними якісними, кількісними, просторовими й часовими властивостями [3]. Протиставлення слів передбачає існування в кожному з них спільної семантичної основи і разом з тим – розвиток нового значення у словах, що протиставляються. Як показують дослідження, антоніми найчастіше утворюють пари, в яких один із членів сприймається як позитивний, а інший (що містить заперечен-

ня) – як негативний. Проте не всяке заперечення є ознакою антонімії. Лише наявність граничного заперечення дозволяє віднести слово до антонімів: авіста (вексель із вказівкою терміна оплати) – А.віста (вексель без вказівки терміна оплати), імпорт – експорт, інфляція – дефляція, прогрес – регрес.

Цю думку підтверджують слова Д.М. Шмельова: «Антонімічними можуть називатися слова, що протиставляються за найбільш загальною і суттєвою для їх значення семантичною ознакою, причому перебувають на крайніх точках відповідної лексико-семантичної парадигми» [4, с. 131]. Таким чином, головним при визначенні антонімії визнається протиставлення, несумісність понять.

Не можна не погодитися зі словами В.П. Даниленка, згідно з якими, антонімія у мові науки є більш системним явищем порівняно з антонімією в загальнолітературній мові. «Науці властивий бінарний принцип опису фактів і явищ дійсності, який проявляється в наявності чи відсутності тієї чи іншої ознаки, в її максимальності чи мінімальності, у протиставленні кількісних показників (розмірів, температури, тривалості і т. д.). Антонімія термінів відображає це явище» [1, с. 104]. Наукові поняття, які виникають, мають антонімічну пару: «більшість явищ мають протилежні собі явища, більшість процесів мають зворотні процеси, більшість понять мають «антипоняття» [5].

Для науки наявність протилежних понять – внутрішньо необхідне явище, яке відображає діалектику розвитку навколишнього світу. І зрозуміло, що властива науці протилежність понять представлена в її мові явищем антонімії термінів. Саме в термінологічній антонімії виявляється один із аспектів зв'язку і взаємного впливу термінології і загальнолітературної лексики.

З огляду на це, для термінологічної антонімії характерні як загальнономовні опозиції (звуження – розширення диференціація – інтеграція), так і власне термінологічні, які відображають протилежність понять тієї чи іншої галузі.

Критеріями виявлення антонімів в термінології дослідники визнають протилежність значень, вживання в типових синтаксичних конструкціях взаємного протиставлення, однакову сферу лексичної сполучуваності [6, с. 56].

На думку Н.В. Соловйової, до основних ознак антонімічних корелятив належать наявність спільної родової семи і протилежних сем, а також частковий збіг лексичної сполучуваності [7, с. 7]. На відміну від синонімів, диференціальні семи антонімів несумісні і характеризуються взаємним виключенням.

Найпоширенішою і найбільш повною, на нашу думку, в науковій літературі є класифікація Л.О. Новікова, яка охоплює всі варіанти антонімічних відношень між об'єктами, що протиставляються. Згідно з класифікацією дослідника виділяють контрадикторні, контрарні, комплементарні та конверсивні антоніми [8, с. 190–241].

До контрадикторних антонімів традиційно відносять слова, які відповідають поняттям, що формально суперечать одне одному типу X – не X. Характерною їх особливістю є відсутність мезоніма – середнього, проміжного елемента. Такі антоніми є взаємовиключними. Цей тип антонімії включає пари однокореневих слів, в одній з яких є заперечний префікс чи терміноелемент, який вказує на відсутність ознаки, наприклад: еластична пропозиція – нееластична пропозиція, конкурентні групи – неконкурентні групи, ринкові операції – неринкові операції, інвестиційна операція – неінвестиційна операція, банкрутство – псевдобанкрутство, валютний обмін – безвалютний обмін тощо.

Контрарними антонімами економічної термінології є терміни, що виражають відношення взаємної ампліфікації заперечення: недоплата – переплата. Як відомо, їм властива імплікація відмінності й тотожності, можливість включення середнього члена (мезоніма): девальвація – стабілізація – ревальвація, короткостроковий кредит – середньостроковий кредит – довгостроковий кредит, високооплачувана праця – середньооплачувана праця – низькооплачувана праця, виробник – продавець – споживач.

До групи комплементарних антонімів досліджуваної терміносистеми належать антоніми, що виражають відношення додатковості. Основу комплементарної антонімії складають видові протилежні поняття. Такі антоніми доповнюють одне одного до вираження крайніх меж появи тієї чи іншої ознаки. Зазначимо, що антоніми-комплементариви не мають проміжних ланок – мезонімів.

Комплементарні антоніми визначаються відношеннями двосторонньої імплікації, їх специфіка полягає в тому, що вони, як правило, є членами гіпер-гіпонімічної групи, а ідентифікатором значення в них виступає родова лексема. Такі антоніми розкривають одну зі сторін поняття, вираженого родовою лексемою, на основі контрастних змістових характеристик (оптова ціна – роздрібна ціна, активний баланс – пасивний баланс).

Конверсивні (векторні) антоніми пов'язані з вираженням протилежної спрямованості дій, процесів і ознак. Конверсивна антонімія передбачає розгляд однієї й тієї ж ситуації з різних поглядів. Цей тип антонімії представлений однокореневими парами термінів, один з яких побудовано за допомогою терміноелемента, що виражає протилежність: внутрішній валютний ринок – зовнішній валютний ринок, вхідний залишок – вихідний залишок, однофакторна модель – багатфакторна модель, зниження рівня цін – підвищення рівня цін, витрати змінні – витрати постійні, продавець ліцензії – покупець ліцензії, імпортер – експортер, закрита валютна позиція – відкрита валютна позиція, ввізне мито – вивізне мито.

Згідно з нашими спостереженнями найпоширенішими видами антонімів терміносистеми економіки є контрадикторні та конверсивні антоніми.

За структурою антоніми субмови економіки поділяємо на лексичні (різнокореневі) та словотвірні (однокореневі). Різнокоренева антонімія пронизує найважливіші лексикограматичні класи слів: ембарго – режим найбільшого сприяння, лессор – лізер, локаут – відкриття підприємства, кейнсіанці – монетаристи, рахунок «Ностро» – рахунок «Лоро».

У складі підсистеми економіки лексичних антонімів порівняно небагато. Це, очевидно, пояснюється тим, що явище антонімії більш характерне для абстрактної лексики, поява ж деяких ознак антонімічності між окремими одиницями конкретної лексики завжди супроводжується «релятивізацією їх предметних меж». Більш численною є група словотворчих антонімів, полярні значення яких виражаються за допомогою афіксних морфем, найчастіше префіксів: анти-: (анти)демпінгове мито, (анти)конкурентна практика, (анти)ринкове законодавство; без-: (без)акцептна оплата, (без)надійні борги, (без)готівковий грошовий оборот; де-: (де)вальвація, (де)індексація виплат, (де)маркетинг, (де)монетизація, (де)монополізація; дез-: (дез)інфляція; ди-: (ди)версифікація; диз-: (диз)ажіо; квазі-: (квазі) гроші.

Крім словотворчої та лексичної, у складі сучасної субмови економіки існує антонімія так званого змішаного типу, де антонімічні відношення ґрунтуються на протиставленнях перших компонентів складних слів при однакових других: макроекономіка – мікроекономіка.

Кількісно представленою є група словотворчих антонімів, полярні значення яких виражаються за допомогою суфіксів: індосант – індосат, жирант – жират, ліцензіар – ліцензіат, ліквідант – ліквідат, регресант – регресат, трасант – трасат.

У складі сучасної субмови економіки функціонує і значна кількість антонімічних термінологізованих словосполучень, їх приблизно у два рази більше від антонімів-слів (це співвідношення «таке ж, як» між словами і словосполученнями в мові в цілому). Серед них найпоширеніші підрядні двочленні, рідше тричленні словосполучення, побудовані за такими моделями:

1. Прикметник + іменник – прикметник + іменник: відкрита (закрита) економіка, вільна (закрита) економічна зона, еластичний (нееластичний) попит, імпортний (національний) лізинг, іноземна (національна) валюта, монополістичний (немонополістичний) сектор, прогресивний (регресивний) податок.

У словосполученнях такого типу номінації родових антонімічних лексем виражають єдність протилежних понять, а атрибути – полярні їх ознаки.

2. Іменник + іменник – іменник + іменник: вивіз (ввіз) капіталу, економіка попиту (пропозиції);

3. Прикметник + іменник + іменник – прикметник + іменник + іменник: високий (низький) курс долара;

4. Прикметник + прикметник + іменник – прикметник + прикметник + іменник: внутрішній (зовнішній) валютний ринок.

5. Іменник + прикметник – іменник + прикметник: бюджет мінімальний (максимальний), витрати змінні (постійні).

Інколи антонімічні відношення виражаються різноструктурними термінами: вільна конкуренція – монополія, ембарго – режим найбільшого сприяння.

Отже, у сучасній субмові економіки частіше зустрічаються контрадикторні та конверсивні антоніми. Крім того, антоніми у групі економічної лексики представлені різнокореневими (лексичними) та однокореневими (словотворчими) словами. Найчисленнішою серед них є група словотворчих антонімів, що найчастіше утворені префіксальним способом творення.

Дослідження функціонування економічних термінів дає можливість стверджувати, що антонімія є характерною для підмови економіки. Вивчення антонімії в термінологічній галузі як одного з регулярних принципів називання понять з протилежним змістом дозволяє більш точно визначити місце терміна в конкретній термінологічній системі, у його зв'язках і взаємозалежностях від інших її компонентів.

Список використаних джерел

1. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
2. Сулейманова А.К. Терминосистема нефтяного дела и ее функционирование в профессиональном дискурсе специалиста: монография / А.К. Сулейманова. – Уфа: РИО БашГУ, 2005. – 268 с.
3. Антонім [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Антонім> (Останнє звернення 20.09.2016).
4. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 279 с.
5. Горохова Н.В. Антонимия в англоязычной терминологии нефтегазового дела [Електронний ресурс] / Н.В. Горохова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – № 5. – Ч. 1. – Тамбов: Грамота, 2015. – С. 81–84. – Режим доступу: <http://www.gramota.net/materials/2/2015/5-1/16.html> (Останнє звернення 20.09.2016).
6. Миллер Е.Н. Природа лексической и фразеологической антонимии / Е.Н. Миллер. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1990. – 222 с.
7. Соловьева Н.В. Лексические и фразеологические неологизмы, вступающие в отношения противоположности: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н.В. Соловьева. – М., 2007. – 29 с.
8. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке / Л.А. Новиков. – М.: МГУ, 1973. – 290 с.

References

1. Danilenko, V.P. *Russkaya terminologiya. Opyit lingvisticheskogo opisaniya* [Russian terminology. Experience of linguistic descriptions]. Moscow, Nauka Publ., 1977, 246 p.
2. Suleymanova, A.K. *Terminosistema neftyanogo dela i ee funktsionirovanie v professionalnom diskurse spetsialista* [The term system of work in oil and its functioning in professional discourse specialist]. Ufa, RIO BashGU Publ., 2005, 268 p.
3. Antonim. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Antonim> (Accessed 20 September 2016).
4. Shmelev, D.N. *Problemyi semanticheskogo analiza leksiki* [The problem of semantic analysis of vocabulary]. Moscow, Nauka Publ., 1973, 279 p.
5. Gorohova, N.V. *Antonimiya v angloyazychnoy terminologii neftegazovogo dela* [Antonymy in English terminology in oil and gas engineering]. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki* [Philological sciences. Questions of the theory and practice], 2015, no. 5, vol. 1, pp. 81-84. Available at: <http://www.gramota.net/materials/2/2015/5-1/16.html> (Accessed 20 September 2016).
6. Miller, E.N. *Priroda leksicheskoy i frazeologicheskoy antonimii* [The nature of lexical and phraseological antonymy]. Saratov, Izd-vo Saratovskogo un-ta Publ., 1990, 222 p.
7. Soloveva, N.V. (2007) *Leksicheskie i frazeologicheskie neologizmyi, vstupayuschie v otnosheniya protivopolozhnosti*. Avtoref. dis. kand. filol. nauk [Lexical and phraseological neologisms entering into a relationship of opposites: Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Moscow, 2007, 29 p.

8. Novikov, L.A. *Antonimiya v russkom yazyike* [Antonymy in the Russian language]. Moscow, MGU Publ., 1973, 290 p.

В статье исследуется явление антонимии в подъязыке экономики. Доказано, что наиболее распространены в экономической терминологии контрадикторные и конверсивные антонимы. Структурно исследуемая группа лексики представлена лексическими и словообразовательными антонимами. Наиболее многочисленная группа антонимов, образованных префиксальным способом, менее распространена группа антонимов, образованных суффиксальным способом. Рассмотрены структурные модели терминов-словосочетаний.

Ключевые слова: антоним, классификация антонимов, контрадикторные антонимы, конверсивные антонимы, термины-словосочетания.

In the article the phenomenon of antonymy in the economical terminology is investigated. On the base of analysis of the famous scientists' views is proved that the phenomenon of antonymy in the economical terminology is inherent not less than an in general literary language, whereas, for science the presence of opposite terms is inwardly necessary phenomenon, which shows a dialectics development of environment. Criteria of antonyms detection in the terminology recognize an opposite terms, using them in the typical syntactic constructions of a mutual opposition, the same sphere of lexical compatibility.

Key words: antonym, classification of antonyms, contradictory antonyms, converse antonyms, term-phrases.

Одержано 21.11.2016